

УДК 330.101.8

Н.Ю.МУЦИНСЬКА

Харківська національна академія міського господарства

ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Розглядаються різні підходи до визначення вітчизняними та зарубіжними авторами поняття „тіньова економіка”, місце цього явища в класифікації суспільної економічної діяльності. Пропонується нове визначення тіньової економіки.

Сьогодні Україна знаходиться серед лідерів за розмірами тіньової економіки. За рівнем економічної свободи Україна посіла 107 місце у світі, про що свідчить доповідь "Економічна свобода у світі в 2004 році", підготована дослідницьким центром Cato Institute і поширена агенцією "Washington ProFile".

Для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку України потрібно акцентувати увагу політики на глибоких кризових деформаціях, пов'язаних з тіннізацією економіки та суспільства. Тіньова економіка має місце при будь-якій формі організації суспільного життя. Змінюються лише її вага та роль, яку вона відіграє в суспільстві. Для аналізу цього феномену потрібно, перш за все, визначитись з тим, що потрібно розуміти під поняттям „тіньова економіка”, класифікувати її складові елементи. Не дивлячись на те, що проблемі тіннізації присвячено багато публікацій, наукове вивчення тіньової економіки пов'язано з труднощами теоретичного та практичного характеру.

Аналіз цього явища в роботах вітчизняних і зарубіжних авторів [1, 3, 4, 7] дає можливість говорити про різноманітність підходів в дослідженні тіньової економіки. Найбільш поширені підходи – це економічний, правовий та економіко-правовий. *Правовий підхід* базується на твердженні, що до тіньової діяльності відноситься економічна діяльність, яка відбувається поза рамками закону. Представники *економічного підходу* в основу визначення тіньової економіки вкладають її деструктивний характер. Один з російських дослідників включає до складу тіньової економіки всі ті види діяльності, які мають негативний, деструктивний, дефективний характер, які наносять збитки суспільству та його членам [7]. Крім того є зауваження [1], що деструктивна економіка – явище більш широке, ніж тіньова економіка. З цим можна погодитися з тієї точки зору, що лише частина деструктивної економіки, яка залишається всупереч правовим нормам, входить до складу тіньової. Але тут не слід забувати про інший бік тіньової економіки, до складу якої відносяться соціально-нейтральні та навіть соціально-позитивні економічні явища, що докладніше буде розглянуто в цій роботі. Обмеженість вказаних позицій полягає в тому, що тіньову еко-

номіку намагаються видати за якесь однорідне явище. *Економіко-правовий підхід* є комплексним підходом до пізнання вищезазначеного феномену. Детальне обґрунтування саме такого підходу дає В.М.Попович, в роботі [4] якого наводиться перелік дисциплін та напрямки досліджень, які могли б синтезувати і розв'язувати проблеми, пов'язані з детнізацією економіки, а саме: ризик-менеджмент, економічна безпека підприємництва і держави, інформаційно-облікові технології, податкознавство і кримінологія. Безперечно, сумісна робота спеціалістів цих та інших напрямків дає змогу комплексно дослідити таке складне явище як тіньова економіка.

Науковці колишнього Союзу зробили перші спроби проаналізувати тіньову економіку після введення в 1961 р. УК СРСР. В 1977 р. була опублікована одна з перших дослідницьких робіт „Підпільна економіка” П.Гутмана [10]. Перша спроба врахувати тіньову економіку в СРСР відбулася в 70-і роки в Науково-дослідницькому технологічному інституті побутового обслуговування. Проведений аналіз стосувався тільки показника рівня споживання послуг громадянами та домашніми господарствами. Значно зросла увага наукового суспільства до проблеми тінзації в роки так званої „перебудови”. За визначенням В. Селєзньова в роботі [6], тіньова економіка за сутністю є незаконною, прихованою (законспірованою) економічною діяльністю з метою збагачення або отримання незаконних пільг особами, що займаються цією діяльністю.

У 1991-1997 рр. в механізмах господарювання України відбувалися кардинальні зміни. За даними [5], в цей період спостерігалось неспинне зростання рівня тінзації економіки до позначки більш як 40%. Саме тоді активізувалася робота науковців щодо вивчення процесів тінзації.

Цікавим дослідженням тіньової економіки України цього періоду є спільна робота Д.Кауфмана та О.Каліберди [11]. Автори вважають, що до 1994 р. в Україні не робилися спроби щодо лібералізації економіки, за виключенням періоду кінця 1992 - початку 1993 р. Виключаючи цей період, в економіці країни рівень державного контролю над економічною активністю не відрізнявся від періоду в складі Союзу.

Дослідження зарубіжних спеціалістів дали змогу створити наукову базу для вивчення тіньової економіки. Для її визначення в різних країнах використовують цілу низку епітетів, а саме: неформальна, нелегальна, неофіційна, тіньова, сіра, паралельна, друга, прихована, непомітна, незадекларована. Але частіше в різних мовах вона звучить як „чорна” економіка (black economy – англ., le travail au noir – франц., Schwarzarbeit – нім.).

Поки що немає загально визнаної дефініції ключового поняття тіньової економіки, яке частіше залежить від цілей дослідження науковців.

Вирізняють два підходи до визначення тіньової економіки: дефініційний підхід та підхід, що акцентує увагу на поведінці економічних суб'єктів. Відповідно до першого підходу береться до уваги не врахована контролюючими органами економічна активність. „У найзагальнішому вигляді тіньову економіку можна визначити як фактично не контрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін та споживання товарно-матеріальних цінностей та послуг” [8]. З цієї ж точки зору розглядає тіньову економіку Дж.Томас, включаючи до її складу ті види економічної діяльності, які не записані на національних доходних рахунках [12]. Представники другого підходу трактують тіньову економіку як зміну в поведінці економічних суб'єктів як реакцію на інституціональні обмеження. Для ілюстрації такої думки наведемо визначення Е.Фейга: „Характеристики кожної неформальної економіки визначені особливим набором інституціональних правил, які його члени обходять” [9].

Найбільш повне визначення тіньовій економіці, на думку М.Ніколаєвої та А.Шевякова [3], дано Е.Фейгом: „Тіньова економіка включає всю економічну діяльність, яка з будь-яких причин не враховується офіційною статистикою і не потрапляє до валового національного продукту.” За вищенаведеною характеристикою визначення базувалося на дефініційному підході. Але не це головне. Відповідно до цього визначення у процесі аналізу Е.Фейг та інші західні вчені розробили класифікацію тіньової економіки за ознаками її впливу на формування соціально-економічних відносин в суспільстві.

За цими ознаками тіньову економіку можна розподілити на такі дві групи:

1. Легальна діяльність, що не підлягає оподаткуванню, не враховується офіційною статистикою. У науковій літературі має назву „неформальна економіка”.

2. Протизаконна економічна діяльність, яка свідомо приховується. Традиційно має назву „підпільна діяльність”.

Деякі дослідники цю класифікацію уточнюють, складаючи матрицю, де легальна та протизаконна діяльність розділяються за ознаками трансакцій, які можуть бути монетарні (протитуція, незадекларовані доходи від самостійної зайнятості, торгівля краденими речами та ін.) або немонетарні (бартер, робота в домашньому господарстві, крадіжка для особистого користування та ін.).

Відповідно до класифікації, розробленої вітчизняними вченими

[2], вся суспільна економічна діяльність поділена на формальну (здійснюється у встановлених правових межах) і неформальну (здійснюється поза межами правового поля). Неформальна складається з економіки власних потреб (за класифікацією Е.Фейга відноситься до першої групи); власне тіньової економіки, яка складається з тих видів господарської діяльності, які не заборонені законом, але виробництво в цьому секторі приховується від обліку та оподаткування (за класифікацією Е.Фейга – на межі двох груп); кримінальної економіки, яка включає господарську діяльність, що заборонена діючим законодавством та завдає шкоди державі, родині, особистості (за класифікацією Е.Фейга є частиною другої групи).

Економіка власних потреб є соціально-корисною, обсяг її незначний, оцінити розміри її майже неможливо, хоча справедливо було б її враховувати в ВВП, практична можливість такого підрахунку ускладнена. Що стосується виразу „тіньова економіка”, то, на нашу думку, назва „підпільна” більше підходить до визначених видів діяльності. Результати діяльності в цьому секторі повинні включатися до ВВП, що потребує однозначної методики дорахунків як на державному, так і на регіональному рівнях. Результати дії сектору кримінальної економіки не можуть бути включені до складу ВВП, оскільки в цьому секторі майже не ведеться виробництво, а відбувається перерозподіл вже отриманих доходів.

Таким чином, ознайомившись з різними підходами до визначення тіньової економіки та її складу, можна дати таке визначення: *тіньова економіка* – це діяльність юридичних та фізичних осіб, спрямована на отримання доходів від легальних або нелегальних видів діяльності в грошовому або натуральному вигляді, які не враховуються офіційною статистикою.

Це визначення можна значно поширити, пояснюючи кожну складову, але в такому вигляді воно дає можливість зрозуміти сутність даного явища.

1. Голованов Н.М., Перекислов В.Е., Фадеев В.А. Тенева экономика и легализация преступных доходов. – СПб.: Питер, 2003. – 303 с.

2. Ковальов С.В. Економічні злочини – основна загроза економічній безпеці // Матеріали міжнародн. наук.-практ. конф. „Економічна безпека держави: стан, проблеми, напрямки зміцнення”. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – С. 85-86.

3. Николаева М.И., Шевяков А.Ю. Теневая экономика, методы анализа и оценки (обзор работ западных экономистов). – М., 1987. – 53 с.

4. Попович В.М. Теорія і практика детінізації економіки. – Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2001. – 546 с.

5. Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році».

6. Селезнев В. "Теневая экономика": по поводу статьи Осипенко О. // Экономические науки. – 1990. – №2. – С.123-124.
7. Улыбин К.А. Теневая экономика. – М.: Экономика, 1991. – 214 с.
8. Ярмоленко А. Тіньова економіка // Політика і час. – 1996. – №5. – С.51.
9. Feige Edgard L. (1990). Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economic Approach, World Development, 18, №7, p.990.
10. Gutmann Pierre M. (1977) The subterranean economy // Financial Analysis Journal. – Vol.34, №1.
11. Kaufmann D. and Kaliberda A. (1996): Integrating the Unofficial Economy into the Dynamics of Post Socialist Economies. World Bank, Policy Research Working Paper, №1691. – p.6.
12. Thomas J. (1999): Quantifying the black economy: "measurement without theory" yet again? The Economic journal, 109. – p.387.

Отримано 14.12.2004

УДК 368

Г.Ф.АЗАРЕНКОВ, канд. екон. наук
Харківський національний економічний університет

РЕЙТИНГОВА ОЦІНКА У ВИЗНАЧЕННІ СТАЛОСТІ РОЗВИТКУ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ

Розглядається значення встановлення рейтингової оцінки для розвитку страхових компаній. Наголошено на неоднозначності питання щодо визначення показників рейтингування страховиків. Розкрито основні засади складання рейтингових оцінок у страхуванні та запропоновано напрямок для розрахунку інтегрального показника рейтингової оцінки.

Створення сприятливих умов для розвитку страхування в Україні потребує проведення глибоких теоретичних досліджень і надання наукових рекомендацій, які можуть стати важливим чинником ефективного функціонування національного страхового ринку. Підґрунтям цього є те, що дослідження механізму використання потужного потенціалу страхування в ринковій економіці дозволяє повніше використовувати його в умовах України як одне з джерел інвестиційних ресурсів інноваційного розвитку.

Водночас проявом такого аналізу може слугувати рейтингова оцінка страхових компаній, бо рейтинг як комплексна оцінка постає одним з основних елементів «нецінової конкуренції». Разом з цим наявність рейтингу і його рівень вигідно відрізняє страховика, будучи доказом відкритості і прозорості його діяльності. Саме рейтингування досить щільно впливає на рух фінансових ресурсів страховиків, як і будь-якого іншого суб'єкта господарювання [1]. Тому дослідження в напрямку аналізу та побудови відповідних рейтингових оцінок набуває актуального та важливого значення.

Якщо проаналізувати відповідні дослідження, то слід звернути